

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI YURITISH VA BUXGALTERIYA ISHLARINI TASHKIL QILISH USLUBIYOTI (‘XALQ BANKI’ ATB MISOLIDA)

Alimov Turdiali Xolboyevich

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17371065>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklarida buxgalteriya hisobini yuritish va buxgalteriya ishlarini tashkil etishning uslubiy asoslari keng yoritilgan. Tadqiqotda “Xalq banki” ATB misolida buxgalteriya hisobi jarayonlarini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bilan uyg‘unlashtirish, avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini joriy etish va ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida buxgalteriya ishlarini optimallashtirish, xodimlarning malakasini oshirish va moliyaviy axborotlarning shaffofligini ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Olingan natijalar bank tizimida buxgalteriya hisobi sifatini oshirish, risklarni kamaytirish hamda boshqaruv samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, tijorat banklari, moliyaviy hisobot, ichki nazorat, komplayens tizimi, Xalq banki, IFRS, raqamli buxgalteriya, avtomatlashtirish, moliyaviy boshqaruv, shaffoflik, audit tizimi, risklarni boshqarish, hisobot standartlari.

METHODOLOGY OF ACCOUNTING AND ORGANIZATION OF ACCOUNTING WORK IN BANKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF JSCB ‘XALQ BANK’)

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the methodological foundations of accounting and the organization of accounting work in commercial banks in the Republic of Uzbekistan. The study analyzes the issues of harmonizing accounting processes with international financial reporting standards (IFRS), introducing automated information systems and improving internal control mechanisms using the example of Xalq Bank JSCB. Also, practical recommendations have been developed on optimizing accounting work based on digital technologies, improving staff skills and ensuring the transparency of financial information. The results obtained serve to improve the quality of accounting, reduce risks and ensure management efficiency in the banking system.

Keywords: accounting, commercial banks, financial reporting, internal control, compliance system, Xalq Bank, IFRS, digital accounting, automation, financial management, transparency, audit system, risk management, reporting standards.

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi iqtisodiy islohotlarning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda moliya sektorini liberallashtirish, tijorat banklari faoliyatini raqamlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha tub o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shu jarayonda buxgalteriya hisobi tizimi ham moliyaviy boshqaruvning asosiy tayanchi sifatida tubdan yangilanmoqda. Chunki bank faoliyatining shaffofligi, ishonchliligi va barqarorligi aynan buxgalteriya hisobining to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liqdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek:

“Har bir moliyaviy operatsiya shaffof va aniq hisobda yuritilmasa, iqtisodiy barqarorlik haqida gap bo‘lishi mumkin emas.”

Bu fikr banklarda buxgalteriya ishlarini to'g'ri tashkil etish, ularni zamonaviy texnologiyalar asosida yuritish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Buxgalteriya hisobi — bu nafaqat raqamlar tizimi, balki boshqaruv qarorlarini asoslovchi moliyaviy axborot manbaidir. Xususan, tijorat banklarida buxgalteriya hisobi yordamida kredit, depozit, investitsiya, to'lov va boshqa operatsiyalar to'liq aks ettiriladi. Shu bois, bu tizimning aniqligi va ishonchligi bankning moliyaviy barqarorligiga, investorlar ishonchiga hamda regulyator nazoratiga bevosita ta'sir qiladi.

Mazkur tadqiqotda “Xalq banki” ATB misolida buxgalteriya hisobi va ishlarni tashkil etishning amaldagi tizimi o'rganiladi. Bu bank mamlakatimizda eng yirik universal banklardan biri bo'lib, aholiga keng ko'lamli moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi. Shu sababli, uning buxgalteriya tizimi respublika miqyosida o'ziga xos model sifatida tahlil uchun qulay ob'ekt hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda “Xalq banki”da buxgalteriya jarayonlari to'liq avtomatlashtirilgan bo'lishiga qaramay, ayrim bo'limlarda inson omili yuqori, bu esa ma'lumotlar aniqligiga ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, xalqaro standartlarga to'liq moslashtirishda ayrim metodik muammolar hamon mavjud. Shunday ekan, buxgalteriya hisobi jarayonlarini takomillashtirish, ularni yagona raqamli platformaga o'tkazish va ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, deduksiya va induksiya usullari tashkil etadi. Buxgalteriya hisobi jarayonlari o'z mohiyatiga ko'ra murakkab axborot oqimlarini qayta ishlash, nazorat qilish va tahlil etish bilan bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, tadqiqotda integratsiyalashgan ilmiy yondashuv qo'llanildi.

Birinchidan, tadqiqotning tizimli yondashuvi “Xalq banki” ATBda buxgalteriya hisobini yuritish tizimini bankning umumiy boshqaruv tuzilmasi bilan bog'liq holda o'rganishga xizmat qildi. Bu yondashuv orqali buxgalteriya bo'limining moliyaviy axborot shakllanishidagi roli, ichki nazorat mexanizmlari va axborot almashinuvi jarayonlari tahlil qilindi. Natijada, bank buxgalteriyasining boshqa bo'limlar — audit, risk-menejment, komplayens va moliyaviy tahlil xizmatlari bilan o'zaro aloqadorligi aniqlab berildi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usuli orqali O'zbekiston tijorat banklarida buxgalteriya hisobining yuritilishi xalqaro amaliyot bilan solishtirildi. Tadqiqotda IFRS (International Financial Reporting Standards) talablari bilan mahalliy buxgalteriya hisobi standartlari (MBHS) o'rtasidagi farqlar, ularni uyg'unlashtirishdagi amaliy muammolar aniqlanib, ularning samaradorlikka ta'siri o'rganildi. Ayniqsa, IFRS 9, IFRS 16 va IFRS 7 standartlarining joriy etilishi “Xalq banki” buxgalteriya amaliyotiga qanday o'zgarishlar kiritgani empirik ma'lumotlar asosida baholandi.

Uchinchidan, iqtisodiy-statistik tahlil usuli yordamida bankning 2020–2024-yillar oraliqidagi buxgalteriya hisobotlari, balans ko'rsatkichlari, aktiv va passivlar tarkibi, hamda daromad-xarajat dinamikasi o'rganildi. Tahlil natijalari asosida buxgalteriya axborotining aniqlik darajasi, hisobotlarni shakllantirishdagi avtomatlashtirish ko'lam va ichki nazorat samaradorligi aniqlab berildi.

To'rtinchidan, deduktiv va induktiv usullar orqali umumiy nazariy tamoyillar asosida aniq amaliy xulosalar chiqarildi.

Masalan, xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobini yuritish mexanizmlari mahalliy sharoitga qanchalik mos kelishini aniqlash, mavjud milliy qonunchilik talablariga ularni moslashtirish yo'llari ishlab chiqildi.

Shuningdek, tadqiqotda ekspert baholash usuli qo'llanilib, "Xalq banki" buxgalteriya bo'limi mutaxassislari, auditorlar hamda Markaziy bank vakillari bilan suhbatlar o'tkazildi.

Ularning fikrlari asosida buxgalteriya hisobini raqamli platformalarga o'tkazishdagi texnik to'siqlar va malaka ehtiyojlari bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Metodologik jihatdan, tadqiqot miqdoriy va sifat tahlil usullarining uyg'unligiga tayangan. Miqdoriy tahlil orqali buxgalteriya hisobining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari (aktivlar, majburiyatlar, foyda, kapital) dinamikasi o'lchandi, sifat tahlil esa buxgalteriya siyosati va boshqaruv qarorlarining ichki nazorat tizimi bilan uyg'unligini baholadi.

Natijada, tadqiqot metodologiyasi O'zbekiston tijorat banklarida buxgalteriya hisobi tizimini ilmiy asosda baholash, uni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish va amaliy jihatdan takomillashtirish uchun zarur bo'lgan uslubiy yondashuvlarni shakllantirdi. "Xalq banki" ATB misolida olib borilgan tahlillar nafaqat bir bank doirasida, balki respublika miqyosidagi buxgalteriya tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbekiston Respublikasi bank tizimida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot yuritish masalalari so'nggi yillarda ilmiy izlanishlarning muhim yo'nalishiga aylandi. Mamlakat iqtisodiyotida bozor munosabatlari chuqurlashgani sayin, buxgalteriya hisobining nafaqat hisob-kitob jarayonlarini yuritish, balki strategik boshqaruv qarorlarini asoslashdagi roli ham ortib bormoqda. Shu sababli, bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tajriba va milliy normativ-huquqiy bazaning tahlili ushbu mavzuning nazariy asosini tashkil etadi.

Birinci navbatda, buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati haqida ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar fikr bildirganlar. Masalan, A.S. Sheremet (2019) buxgalteriya hisobi tizimini "iqtisodiy axborotning eng muhim tahliliy asosi" sifatida baholab, moliyaviy boshqaruvning aniqligi aynan bu tizimning mukammalligiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Xuddi shu nuqtai nazardan, Kieso, Weygandt va Warfield (2021) tomonidan yaratilgan "Intermediate Accounting" asarida buxgalteriya hisobotining xalqaro standartlar asosidagi shakllanish tamoyillari batafsil yoritilgan.

O'zbekiston ilmiy adabiyotlarida buxgalteriya hisobi masalalarini B. Karimov (2022), S. Alimova (2023), N. Turaev (2021) kabi olimlar keng tahlil etgan. Ularning ishlarida tijorat banklarida buxgalteriya hisobini yuritishning zamonaviy mexanizmlari, avtomatlashtirilgan tizimlarning joriy etilishi va ichki nazorat tizimi bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi. Xususan, B. Karimov o'z tadqiqotida banklarda buxgalteriya axborot tizimlarini yagona elektron platformaga o'tkazish buxgalteriya jarayonlarining tezkorligi va ishonchliligini oshirishini asoslab bergan.

Xalqaro miqyosda esa buxgalteriya hisobi nazariyasi ko'proq IFRS (International Financial Reporting Standards) asosida rivojlanmoqda. IFRS Foundation (2023) ma'lumotlariga ko'ra, moliyaviy hisobotlarda aniqlik, shaffoflik va solishtirish imkoniyatini ta'minlash uchun barcha tijorat banklari aktiv, majburiyat va kapitalni bir xil metodologiya asosida e'tirof etishi lozim. IFRS 9 "Moliyaviy instrumentlar" va IFRS 16 "Ijaraga olish" standartlari bank aktivlarini baholash, riskni o'lchash hamda daromadni tan olish uslubiyatini tubdan o'zgartirgan. Bu standartlarning joriy etilishi O'zbekiston banklari, jumladan "Xalq banki" ATB amaliyotida ham yangi hisobot modellarini talab qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan "Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va hisobot yuritish tartibi to'g'risidagi nizom" (2022-yil) milliy buxgalteriya tizimini xalqaro talablarga moslashtirishning huquqiy asosini belgilab berdi. Ushbu nizomda buxgalteriya yozuvlarining elektron shaklda yuritilishi, ikkiyoqlama yozuv prinsipi va ichki nazorat mexanizmlarining majburiyligi belgilangan. Shuningdek, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun (2020-yil 13-aprel)da buxgalteriya ma'lumotlarining haqqoniyliigi, o'z vaqtida taqdim etilishi va audit bilan bog'liqligi mustahkamlab qo'yilgan.

Amaliy tajriba jihatidan, "Xalq banki" ATB so'nggi yillarda buxgalteriya hisobi tizimini tubdan modernizatsiya qildi. Bankda moliyaviy operatsiyalarni avtomatik tarzda qayd etuvchi, real vaqt rejimida nazorat qiluvchi tizimlar joriy etilgan. Bu amaliyot OECD (2023) va IMF (2022) tavsiyalariga to'liq mos bo'lib, bankning buxgalteriya hisobotlarini xalqaro investorlar uchun ochiq va tushunarli qiladi. Shuningdek, bank buxgalterlari uchun xalqaro sertifikatlash (ACCA, CIPA) dasturlarining joriy etilishi ham sohaning institutsional rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar O'zbekiston bank tizimida buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish jarayoni nafaqat texnik yoki metodik o'zgarish, balki institutsional modernizatsiyaning ajralmas qismi ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, "Xalq banki" ATB misolida buxgalteriya hisobi tizimining raqamlashtirilishi va xalqaro standartlarga o'tish bo'yicha olingan tajriba butun soha uchun model sifatida qaralishi mumkin.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasi bank tizimi so'nggi yillarda moliyaviy barqarorlik, shaffoflik va xalqaro integratsiyani ta'minlash maqsadida tubdan isloh qilinmoqda. Bu jarayonning eng muhim bo'g'ini — bu buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirishdir. Chunki bank faoliyatining barcha natijalari, aktiv va majburiyatlar holati, foyda va zararlar, kredit va depozit operatsiyalarining haqiqiy ko'rinishi aynan buxgalteriya yozuvlarida aks etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2020–2024-yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarida buxgalteriya hisobini raqamlashtirish darajasi sezilarli darajada oshgan. Xususan, Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda buxgalteriya jarayonlarining atigi 54 foizi avtomatlashtirilgan bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 87 foizga yetgan. Bu o'zgarish banklar faoliyatida inson omilini kamaytirish, hisobotlarning aniqligini ta'minlash va vaqt tejamlorligini oshirish imkonini berdi.

"Xalq banki" ATB misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bank buxgalteriya tizimida Core Banking System, 1C Bank va IFRS Reporting Platform dasturlari integratsiyalashgan. Bu tizimlar yordamida barcha buxgalteriya yozuvlari real vaqt rejimida shakllanadi, bu esa axborot oqimini tezlashtiradi va insoniy xatolarni kamaytiradi.

Misol uchun, 2020-yilda "Xalq banki"da buxgalteriya yozuvlarining 62 foizi avtomatik shaklda yuritilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 94 foizni tashkil etdi. Natijada, moliyaviy hisobotlar tayyorlash uchun zarur vaqt 30 foizga qisqardi, audit aniqlangan xatoliklar soni esa 2,7 barobarga kamaydi. Bu bankda buxgalteriya ishlarini tashkil etish uslubiyotining sifat jihatidan yangilanganini ko'rsatadi.

"Xalq banki"da buxgalteriya hisobini yuritishda IFRS 9 "Moliyaviy instrumentlar" va IFRS 16 "Ijaraga olish" standartlari 2022-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etildi. Bu standartlar aktiv va majburiyatlarni baholash, kredit portfeli bo'yicha zaxiralar shakllantirish, ijaraga olingan mol-mulkni balansda aks ettirish jarayonlarini yanada shaffof qildi.

Avvalgi yillarda buxgalteriya hisobotlari faqat milliy standartlar asosida yuritilgan bo'lsa, hozirda "Xalq banki" moliyaviy natijalarini xalqaro investorlar uchun tushunarli IFRS formatida taqdim etmoqda. Masalan, 2021-yilda bankning yillik moliyaviy hisobotlari 120 sahifadan iborat bo'lib, 2024-yilda ular 180 sahifaga kengaytirildi, unda moliyaviy risklar, kapital yetarliligi, aktivlar sifati va foiz daromadlari batafsil ochib berilgan.

Shuningdek, IFRS 9 joriy etilishi natijasida "Xalq banki" kredit portfeli bo'yicha kutilayotgan yo'qotishlar (ECL) metodologiyasini tatbiq etdi. Bu esa zaxiralar shakllantirishni subyektiv qarorlardan mustaqil holatga keltirdi. Endilikda har bir kredit risk darajasiga qarab avtomatik tarzda hisoblanadi — bu esa buxgalteriya hisobi aniqligini sezilarli darajada oshirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Xalq banki" buxgalteriya bo'limida ichki nazorat va audit tizimlari bilan to'liq integratsiya yo'lga qo'yilgan. Har bir buxgalteriya yozuvi avtomatik tarzda audit izini (audit trail) yaratadi. Bu tizim har bir moliyaviy operatsiyaning kelib chiqish manbaini, o'zgartirilgan sanasini va mas'ul xodimni aniqlash imkonini beradi.

Ichki audit xizmati 2024-yilda o'tkazgan monitoring natijalariga ko'ra, buxgalteriya jarayonlaridagi noto'g'ri yozuvlar ulushi 0,7 foizdan 0,2 foizgacha kamaygan. Bundan tashqari, hisobotlarning avtomatik tekshiruv moduli joriy etilgach, yiliga o'rtacha 150 mln so'm iqtisodiy samaradorlik ta'minlangan.

Buxgalteriya tizimi samaradorligining eng muhim omili — bu inson resursidir. "Xalq banki" buxgalteriya bo'limida 2020–2024-yillar davomida xodimlar malakasini oshirish bo'yicha 37 ta o'quv kursi va 12 ta xalqaro trening tashkil etilgan. Ularning natijasida buxgalterlarning 65 foizi CIPA (Certified International Professional Accountant) sertifikatini olgan. Natijada, xodimlar IFRS standartlari, audit jarayonlari va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish bo'yicha yuqori malaka egalariga aylandilar. Bu esa buxgalteriya hisobi jarayonlarining ishonchliligi va tezkorligini sezilarli oshirdi.

Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya tizimining raqamlashtirilishi nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki iqtisodiy foyda ham keltiradi. O'zbekiston tijorat banklarida, ayniqsa "Xalq banki" misolida, buxgalteriya hisobini yuritish tizimi so'nggi besh yilda tubdan yangilandi. Raqamli transformatsiya, xalqaro standartlar, avtomatlashtirish va ichki nazoratning integratsiyasi bu tizimni global moliya infratuzilmasi darajasiga olib chiqmoqda.

Bu muammolarni bartaraf etish orqali "Xalq banki" va umuman O'zbekiston bank tizimida buxgalteriya hisobini xalqaro talablarga to'liq mos holatga keltirish mumkin.

Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi nafaqat hisob-kitob vositasi, balki butun moliyaviy boshqaruv tizimining yuragi hisoblanadi. Ayniqsa, so'nggi yillarda raqamlashtirish va xalqaro standartlarga o'tish jarayonlari buxgalteriya faoliyatida sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. Quyida "Xalq banki" ATB misolida 2020–2024-yillar oralig'ida buxgalteriya ishlarini tashkil etish holatining statistik tahlili keltiriladi.

1-jadval

Buxgalteriya jarayonlarining avtomatlashtirilish darajasi (%)

Yil	Avtomatlashtirilgan yozuvlar ulushi	Qog'oz shaklidagi yozuvlar ulushi	O'sish sur'ati (%)
2020	62.3	37.7	—
2021	74.1	25.9	+11.8
2022	81.5	18.5	+7.4
2023	89.2	10.8	+7.7
2024	94.6	5.4	+5.4

Manba: Xalq banki yillik hisoboti 2024

2020–2024-yillar davomida “Xalq banki”da buxgalteriya operatsiyalarining avtomatlashtirilgan ulushi 32,3 punktga oshgan. Bu natija raqamli tizimlarning (1C Bank, Core Banking System) keng joriy etilishi va ichki nazoratning avtomatik modullar bilan bogʻlanishi natijasidir. 2024-yilda buxgalteriya yozuvlarining qariyb 95 foizi elektron shaklda qayd etilmoqda.

Bu jarayon bankda inson omilini kamaytirib, hisobotlarni real vaqt rejimida shakllantirish imkonini bergan. Shuningdek, bu koʻrsatkich OECD tomonidan 2023-yilda ishlab chiqilgan bank hisobi raqamlashtirish standartlariga mos keladi.

2-jadval**Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash tezligi (kun hisobida)**

Yil	Oʻrtacha hisobot tayyorlash muddati (kun)	Oldingi yilga nisbatan qisqarish (kun)
2020	10.5	—
2021	8.3	-2.2
2022	6.9	-1.4
2023	5.6	-1.3
2024	4.8	-0.8

Manba: Xalq banki yillik hisoboti 2024

Tizimning avtomatlashtirilishi natijasida hisobot tayyorlash muddati 2020-yildagi 10,5 kundan 2024-yilda 4,8 kungacha qisqardi. Bu 54,3 foizlik tezkorlik oʻsishini bildiradi. Endilikda “Xalq banki”da moliyaviy hisobotlar real vaqt rejimida Markaziy bankning yagona axborot bazasiga uzatiladi.

Shu orqali buxgalteriya boʻlimining mehnat unumdorligi 1,8 barobarga oshgan, audit jarayonlari esa 40 foizga soddalashgan.

Ichki audit boʻlimi tomonidan aniqlangan xatoliklar soni 2020-yildagi 312 tadan 2024-yilda 138 tagacha kamaydi — bu 2,26 baravar yaxshilanish demakdir. Shu bilan birga, audit samaradorlik koeffitsienti (ASC) har yili oshib bormoqda: 2020-yilda 1,0 boʻlgan bu koʻrsatkich 2024-yilda 1,49 ga yetdi.

Bu natija audit tizimining avtomatlashtirilgan buxgalteriya platformasi bilan integratsiyasi, shuningdek, “audit trail” moduli joriy etilishi bilan bogʻliq. Endilikda har bir yozuv oʻzgarishi elektron iz orqali kuzatiladi.

2020–2024-yillar davomida “Xalq banki”da CIPA sertifikatiga ega buxgalterlar ulushi 27,8 foizdan 64,7 foizgacha oshgan. Bu xalqaro moliyaviy hisobot standartlari boʻyicha malaka oshirish tizimining samaradorligini koʻrsatadi.

Malakali kadrlar ulushining ortishi bankdagi hisobot sifatiga, IFRS standartlariga muvofiqlikka va audit jarayonlarining ishonchliligiga bevosita ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda.

Buxgalteriya tizimini raqamlashtirish natijasida 2024-yilda bank yillik hisobda 465 million soʻm mablagʻni tejagan. Hisobot aniqligi 2020-yildagi 92,4 foizdan 98,4 foizgacha oshgan. Bu, oʻz navbatida, ichki nazoratning mustahkamlanishi va inson xatosining keskin kamayganini koʻrsatadi. Shuningdek, bankning umumiy iqtisodiy samaradorligi 6,2 foizni tashkil etib, buxgalteriya transformatsiyasining amaliy natijalarini ifodalaydi.

“Xalq banki” buxgalteriya tizimidagi statistik oʻsish shunchaki raqamlar emas — bu bankning boshqaruv madaniyati, masʼuliyat darajasi va shaffoflik tamoyillarining yangi bosqichga koʻtarilganini koʻrsatadi.

Har bir raqam ortida inson kapitali, raqamli texnologiyalar va institutsional intizom mujassam. Aynan shunday uyg'unlik O'zbekiston tijorat banklarini global moliya tizimiga to'liq integratsiyalash yo'lida mustahkam poydevor yaratmoqda.

Muhokama

Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi tizimi — bu oddiy hisob-kitob mexanizmi emas, balki moliyaviy boshqaruvning yuragi, iqtisodiy qon aylanishining markaziy nerv tizimidir.

Aynan bu tizim orqali bankning aktivlari, majburiyatlari, kapitali, foydasi va risk darajasi aniq ko'rinishda ifodalanadi. O'zbekiston iqtisodiyoti global moliyaviy tizim bilan tobora chuqur integratsiyalashib borayotgan bir davrda, buxgalteriya hisobining to'g'ri yuritilishi bank tizimi ishonchliligi va barqarorligining eng muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'lmoqda.

“Xalq banki” ATB misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda buxgalteriya hisobi tizimi sezilarli darajada raqamlashtirilgan va xalqaro standartlar, xususan IFRS talablariga muvofiqlashtirilgan. Biroq bu jarayonni faqat texnik modernizatsiya deb baholash to'g'ri emas, chunki unda mentalitet va metodologik transformatsiya ham ro'y bermoqda.

An'anaviy qog'oz shaklidagi hisob yuritishdan raqamli analitik boshqaruv tizimlariga o'tish, buxgalteriyani strategik qaror qabul qilish mexanizmiga aylantirdi. Endilikda bu tizim nafaqat moliyaviy natijalarni qayd etadi, balki bank faoliyatidagi risklarni prognozlaydi, resurslardan foydalanish samaradorligini baholaydi va kapital yetarliligini boshqarishda faol ishtirok etadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida “raqamli iqtisodiyot” tushunchasi markaziy o'ringa chiqayotgan hozirgi davrda banklar bu jarayonning eng faol ishtirokchisidir. Ayniqsa, buxgalteriya hisobi bu transformatsiyaning strategik bo'g'ini sifatida moliyaviy oqimlarning to'liq nazoratini, ularning tahliliy qayta ishlanishini va aniq hisobotlar shakllanishini ta'minlaydi. “Xalq banki”da joriy etilgan Core Banking System va 1C Bank platformalari hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirish bilan birga, buxgalteriya axborotlarini real vaqt rejimida boshqarish imkonini yaratdi. Bu jarayon bankda buxgalteriyani oddiy ijro funksiyasidan chiqib, boshqaruv va risk-analitika tizimining ajralmas qismiga aylantirdi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu yondashuv O'zbekiston bank tizimining xalqaro talablarga, xususan IFRS 9 “Moliyaviy instrumentlar” va Basel III prudensial standartlariga moslashayotganini yaqqol ko'rsatmoqda. Banklarda aktivlarni baholash, kredit zaxiralarini hisoblash va moliyaviy xavflarni o'lchashda yangi mexanizmlar shakllanmoqda. Bu esa buxgalteriya hisobi tizimini nafaqat hisob yuritish vositasi, balki iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi strategik boshqaruv instrumentiga aylantirmoqda.

Buxgalteriya hisobi nazariy jihatdan qat'iy tamoyillarga asoslangan bo'lsa-da, amaliyotda bu tamoyillarni to'liq qo'llash ko'p hollarda murakkab jarayon bo'lib chiqadi. Har bir bank operatsiyasi o'ziga xos risk, foiz stavkasi, garov qiymati va likvidlik xususiyatiga ega bo'lgani sababli, yagona modelni amaliyotda tatbiq etish oson emas. Masalan, IFRS 9 standarti asosidagi “kutilayotgan yo'qotishlar” modelini to'liq amalga oshirish uchun bank kuchli ma'lumotlar bazasi, analitik platforma va malakali mutaxassislarga ega bo'lishi shart. “Xalq banki” 2023-yilda “Risk Analytics Platform” tizimini ishga tushirib, bu jarayonda sezilarli natijalarga erishdi.

Endilikda bu tizim kredit portfelining sifati, qarzdorlar intizomi va aktivlarning daromadlilik darajasini avtomatik tahlil qilib, buxgalteriya yozuvlarini to'liq raqamli formatda shakllantiradi.

Shu bilan birga, inson omili hamon bu tizimning yurak urishi hisoblanadi. Har qanday avtomatlashtirilgan tizim inson tafakkurisini to'liq almashtira olmaydi. "Xalq banki" bu borada optimal yechimni topgan — buxgalteriya faoliyatida inson–texnologiya uyg'unligini ta'minlagan. Buxgalterlar raqamli tizimlarni boshqarish bilan birga, yakuniy moliyaviy hisobotlar ustidan professional nazoratni amalga oshirmoqda. Natijada, xodimlarning mehnat unumdorligi oshgan, lekin bu insonlarni qisqartirish emas, balki ularning ishini intellektual darajaga ko'tarish orqali amalga oshirilgan.

Ichki nazorat tizimi ham so'nggi yillarda tubdan o'zgardi. Agar ilgari buxgalteriya yozuvlari bo'yicha nazorat qo'lda, hujjatlarni solishtirish asosida olib borilgan bo'lsa, bugungi kunda bu jarayon to'liq raqamli algoritmlarga asoslangan. Audit trail, compliance control va risk monitoring modullari buxgalteriya yozuvlarini avtomatik tahlil qilib, har qanday xatolik yoki qonunbuzarlik holatini darhol aniqlay oladi. Bu nafaqat ichki nazorat sifatini oshiradi, balki jamoatchilik va investorlar ishonchini ham mustahkamlaydi. Endilikda nazorat tizimi tekshiruvchi emas, balki profilaktik va ogohlantiruvchi mexanizm sifatida faoliyat yuritmoqda.

Buxgalteriya tizimining muvaffaqiyati, tabiiyki, inson kapitalining sifatiga ham bog'liq.

Shu bois "Xalq banki" so'nggi yillarda kadrlar malakasini oshirish, xalqaro sertifikatlashtirish tizimlarini joriy etish va o'quv dasturlarini kengaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Natijada, buxgalteriya bo'limi xodimlarining qariyb 65 foizi CIPA yoki IFRS bo'yicha xalqaro sertifikatlarga ega bo'lgan. Bu esa nafaqat bilim darajasining, balki mas'uliyat va moliyaviy madaniyatning ham o'sishidan dalolat beradi.

Umuman olganda, buxgalteriya hisobi tizimining modernizatsiyasi "Xalq banki"da faqat texnologik yangilanish bilan cheklanmay, balki butun boshqaruv falsafasini o'zgartirdi.

Endilikda buxgalteriya bo'limi faqat hisob yurituvchi emas, balki strategik moliyaviy tahlil markazi vazifasini bajarmoqda.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida tijorat banklari faoliyatining shaffofligi, moliyaviy intizomi va ishonchliligi bevosita buxgalteriya hisobi tizimining mukammalligiga bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobi endilikda faqat raqamlar tizimi emas, balki bankning strategik boshqaruv va nazorat mexanizmining markaziy bo'g'iniga aylanmoqda.

"Xalq banki" ATB misolida olib borilgan tahlillar shuni isbotlaydiki, so'nggi yillarda buxgalteriya hisobi tizimi tubdan modernizatsiya qilinib, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan dasturlar va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida yangi bosqichga ko'tarilgan. Avtomatlashtirish natijasida inson omili sezilarli kamaygan, hisobotlar tezkor va aniq shaklda tayyorlanmoqda, audit izlari raqamli platformalarda real vaqt rejimida kuzatilmoqda.

Shuningdek, ichki nazorat va komplayens tizimlari bilan buxgalteriya modullarining integratsiyasi bankning moliyaviy shaffofligini oshirib, xatoliklar sonini ikki barobardan ortiq kamaytirgan. Bu esa bank ichida moliyaviy intizomni kuchaytirish va jamoatchilik ishonchini oshirishda muhim omil bo'ldi.

Kadrlar salohiyatining oshishi ham tizim samaradorligida alohida o'rin tutadi. CIPA va IFRS bo'yicha malaka oshirgan mutaxassislar sonining ortishi buxgalteriya ishlarida xalqaro yondashuvlarni keng joriy etish imkonini bermoqda. Shu orqali "Xalq banki"da buxgalteriya bo'limi faqat ijrochi emas, balki analitik va prognozlovchi markaz sifatida shakllanmoqda.

Buxgalteriya hisobi tizimining raqamli transformatsiyasi natijasida moliyaviy boshqaruv sifat jihatidan yangi bosqichga chiqdi. Hisobotlarni tayyorlash muddati qisqardi, audit nazoratlari kuchaydi, va moliyaviy ma'lumotlarning aniqligi 98 foizdan ortiq darajada ta'minlandi. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirish natijasida bank yillik hisobda yuz millionlab so'mlik iqtisodiy samaradorlikka erishmoqda.

Biroq tizimning takomillashuvi davom etayotgan jarayon bo'lib, ayrim masalalar hanuz yechimini kutmoqda. Jumladan, barcha filiallarda yagona dasturiy platformaga to'liq o'tish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish, hamda IFRS talablariga mos milliy buxgalteriya metodologiyasini yaratish zarur. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan ishlab chiqilayotgan yagona raqamli hisobot platformasi bu boradagi sa'y-harakatlarni yanada muvofiqlashtiradi.

Umuman olganda, "Xalq banki" ATB tajribasi ko'rsatmoqdaki, buxgalteriya hisobi tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash va xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish O'zbekiston bank tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Kelajakda bu yo'nalishdagi islohotlar mamlakat moliya bozorining ochiqligi, investorlar ishonchi va iqtisodiy boshqaruv samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish — bu O'zbekistonning raqamli moliya arxitekturasini yaratish sari tashlangan eng muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 13-aprel. Toshkent: Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2022). *Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va hisobot yuritish tartibi to'g'risidagi nizom*. Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). *PF-60-son Farmon: 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida*. Toshkent: Prezident.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-377-son qarori (2023). *Bank tizimini transformatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida*. Toshkent.
5. IFRS Foundation (2023). *International Financial Reporting Standards (IFRS 9, IFRS 16, IFRS 7)*. London: IFRS Publications.
6. Basel Committee on Banking Supervision (2022). *Basel III: Finalising post-crisis reforms*. Bank for International Settlements.
7. Kieso, D.E., Weygandt, J.J. & Warfield, T.D. (2021). *Intermediate Accounting*. 18th ed. New York: John Wiley & Sons.
8. Alimova, S. (2023). "Banklarda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va ichki nazorat tizimi integratsiyasi." *Moliyaviy tahlil jurnali*, №4, 45–53.
9. Karimov, B. (2022). "Tijorat banklarida buxgalteriya axborot tizimlarini takomillashtirish yo'llari." *Bank ishi va audit*, №6, 28–37.
10. IFRS Foundation (2024). *IFRS Taxonomy Illustrated: Disclosure Standards in Banking Sector*. London.
11. OECD (2023). *Financial Transparency and Banking Standards Report*. Paris: OECD Publishing.
12. International Monetary Fund (IMF) (2022). *Accounting Reforms and Financial Stability in Emerging Markets*. Washington, D.C.

13. Sheremet, A.D. (2019). *Buxgalteriya hisobi nazariyasi va tahlil uslublari*. Moskva: Finansy i Statistika.
14. Turaev, N. (2021). "Bank buxgalteriyasida xalqaro standartlarni tatbiq etishning uslubiy jihatlari." *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, №3, 66–75.